

KNOBBELZWANEN IN DE STAD GRONINGEN IN DE
STRENGE WINTER 1978/1979

Klaas van Dijk

Inleiding

Het winterhalfjaar 1978/1979 was duidelijk anders dan de er aan voorafgaande winters. De laatste paar dagen van december daalde de temperatuur plotseling zeer sterk en het bleef een hele tijd streng vriezen. Ook lag er een dik pak sneeuw. Midden januari en begin februari waren er enkele dagen met dooi maar daarna zette de vorst weer door. Midden februari kwamen er nog zware sneeuwstormen bij, waardoor allerlei dorpjes geïsoleerd raakten. Begin maart pas begon het pas goed te dooien. De stad Groningen bezit een konventionele energiecentrale; de Hunze Centrale. Het koelwatercircuit van deze centrale bleef de hele winter open water bevatten, hoe streng het ook vroom. Naast enkele wakken in vijvers was dit koelwatercircuit een belangrijke verblijfplaats voor watervogels. In totaal hebben zo'n 12000 watervogels de stad Groningen als overwinteringsplaats gebruikt (Van Dijk en Dirksen, 1979). In het kaartje staan de plaatsen aangegeven waar open water was en de namen van de verblijfplaatsen van de Knobbelswanen.

Verblijf en aantallen Knobbelswanen

Tijdens de internationale watervogeltelling van 13/14 januari 1979 werd de gehele stad Groningen op watervogels geteld. Het viel ons op dat er behoorlijk veel Knobbelswanen (32 ex.) aanwezig waren. Bovendien ontdekten we in het Noorderplantsoen een in Denemarken geringde Knobbelswaan. We zijn toen maar eens wat beter op de zwanen gaan letten en het bleek al spoedig dat zowel het absolute aantal als het aantal geringde Knobbelswanen toenam. Het aantalsverloop is in de onderstaande tabel weergegeven.

datum	vijvers	koelwater- circuit	totaal	opmerkingen
13/14 jan	9	23	32	volledige telling
29 jan	12	73	85	volledige telling
2 feb	16	89-94	105-110	vrijwel voll.telling
9 feb	16	90	106	havenkomplex
16 feb	16	87	103	niet
17 feb	15	87	102	geteld
18 feb	16	101	117	vrijwel voll.telling
25 feb	19	99	118	vrijwel voll.telling
2/3 mrt	19	92	111	vrijwel voll.telling
7 mrt	12	81 *)	93	vrijwel voll.telling

*) waarvan 55 ex op het ondergelopen land ten zuiden van Groningen

De vogels arriveerden in de stad gedurende een tijdsbestek van bijna drie weken. Er is ook doortrek geweest (een zwaan met de Deense halsband KP48 werd op 20 jan in Noord Groningen waargenomen en later in Leiden gesignaleerd). Na het invallen van de winter hebben de zwanen zich redelijk goed kunnen handhaven. Het vertrek is vermoedelijk ook geleidelijk gegaan, maar omdat we na 7 maart geen (bijna) volledige tellingen meer hebben gedaan, is dit in de tabel niet duidelijk te zien. Er hebben maximaal een 120 Knobbelswanen in de stad overwinterd. De verblijfplaatsen in de stad lagen erg verspreid. Een aantal vijvers in parkjes bevatte reeds een aantal gekortwiekte Knobbelswanen. Hier kwamen enkele zwanen op af, waaronder enkele met een Deense ring.

De Grauwe Gans 8(11): 1980
pag 18-23.

Situatieschets van de wateren in en om Groningen
 januari/februari 1979

- ==== gehele winter openliggend koelwater
- - - - soms bevrozend
- ..... steeds bevroren
- stroomrichting warm koelwater
- ⇌ sluis
- + vijver met wak(ken)
- 1 wak bij Eelderbrug   ○2 wak bij Parkbrug
- ..... globale bebouwingsgrens

Vooral het Noorderplantsoen had een vrij grote aantrekkingskracht. De overige Knobbelzwanen bevonden zich her en der op het koelwatercircuit, in het begin vaak in het grachtencomplex rond de binnenstad.

Vanaf ongeveer begin februari vond er een concentratie plaats bij twee bruggen in het Noord Willemskanaal. Allereerst bij de Eelderbrug, waar een broodfabriek gevestigd is, en verder bij de Parkbrug. Maximaal zat er bij beide bruggen samen een 70-tal Knobbelzwanen. Tot half februari hadden beide groepen een duidelijk zuigeffekt op nieuwaangekomen vogels; deze verbleven vaak eerst een aantal dagen in de grachten om zich daarna bij één van de beide groepen aan te sluiten. Na half februari bleef het aantal daar vrij konstant.

Begin maart, toen de dooi goed doorzette, lag het Noord Willemskanaal zeer spoedig geheel open. Veel Knobbelzwanen zijn waarschijnlijk via dit kanaal naar het zuiden gezwommen, want al spoedig waren er tientallen Knobbelzwanen (waaronder diverse geringde exemplaren) aanwezig op een ondergelopen weiland naast het Noord Willemskanaal ten zuiden van de stad. Midden maart zijn de meeste vogels definitief vertrokken.

Geringde Knobbelzwanen

Tussen de Knobbelzwanen in de stad zaten nogal wat geringde exemplaren. We hebben in totaal 1 Nederlandse, 2 Duitse en 11 Deense ringen kunnen aflezen. Het eerste exemplaar werd, zoals vermeld, ontdekt in het Noorderplantsoen. Daar alle vogels in en rondom dit wak regelmatig gevoerd werden, bleken de meeste dieren zeer mak te zijn. Na voeren met brood gingen de zwanen meestal gemakkelijk op het ijs staan en het bleek dat het aflezen van zo'n grote ring met een kijker dan vrij gemakkelijk ging. Vooral de Deense ringen, met erg grote cijfers en een korte combinatie van één letter en vier cijfers (B 1916 bijvoorbeeld), waren erg gemakkelijk af te lezen. Zeer eenvoudig te volgen was ook de Deense Knobbelzwaan met de blauwe halsband EH 16: na wat omzwervingen door de stadsgrachten verbleef de vogel een tijdlang bij de Parkbrug, waar ongetwijfeld veel mensen hem opgemerkt zullen hebben.

Zoals uit de tabel valt af te lezen, kwamen de Knobbelzwanen voor het grootste deel in de tweede helft van januari in de stad Groningen aan. Ook zagen we in deze periode de meeste geringde Knobbelzwanen voor het eerst.

Herkomst van de geringde Knobbelzwanen

De Knobbelzwaan met de Nederlandse ring was als nestjong in Tietjerk (Friesland) geringd in augustus 1976.

De beide Knobbelzwanen met een Westduitse ring bleken afkomstig te zijn uit Flensbug-Haven en uit Marchsee in Hannover, respectievelijk geringd in februari 1972 (ouder dan tweede kalenderjaar) en in maart 1974 (als één jaar oude vogel). Ook een, door ons afgelezen Knobbelzwaan bij het Foxholstermeer (met een Westduitse ring) bleek in Marchsee bij Hannover geringd te zijn en wel als tweedejaars vogel in januari 1974.

Zeven van de elf in Denemarken geringde Knobbelzwanen waren afkomstig van het Rodsand, de zuidkust van het eiland Lolland. Twee in Friesland waargenomen geringde Knobbelzwanen waren eveneens geringd op het Rodsand. Uit Hilprecht (1970) blijkt dat het Rodsand onder andere bestaat uit een ondiepe zandbank en dat hier in juli/augustus grote groepen Knobbelzwanen ruïen. De situatie is daar vermoedelijk vergelijkbaar met de ondiepe randmeren van het IJsselmeer en de kust van Gaasterland, waar ook veel Knobbelzwanen ruïen. Knobbelzwanen ruïen hun slagpennen namelijk in één keer en kunnen dan een tijdlang niet

vliegen, totdat de slagpennen weer aangegroeid zijn. Meestal zoeken ze rustige plaatsen met veel en gemakkelijk bereikbaar voedsel op. Met een beetje takt en een bootje kun je in deze tijd op een eenvoudige manier veel Knobbeltzwanen vangen en ringen. Deze methode wordt waarschijnlijk in Denemarken toegepast. Ook in Groot Brittannië wordt gewerkt met deze methode (BTO News 97, 1978). Alle bij het Roodsand geringde Knobbeltzwanen zijn tussen eind juli en begin augustus gevangen, dus juist in de ruiperiode. Omdat alle vogels bij het ringen tenminste één jaar oud waren, moeten ze in de rui geweest zijn.

Onder de 'Roodsand-Knobbeltzwanen' zat ook een vogel die, voordat zij eind juli 1978 een Deense ring kreeg, een Oostduitse ring had gedragen. Deze zwaan was in februari 1977 geringd in Warnemünde bij Rostock en overwinterde daar kennelijk.

De andere vier geringde Knobbeltzwanen kwamen van diverse plaatsen uit Denemarken. Twee vogels, die ook hier duidelijk een paartje leken, waren op 10 augustus 1974 als overjarig paartje geringd op Saltholm, een klein eilandje in de Sont bij Kopenhagen. Opvallend is dat het ♂ van dit paartje ook deze winter (20 januari 1980) in de stad Groningen is waargenomen.

De Knobbeltzwaan met de Deense halsband KP 48 was als eerstejaars ♀ op de Klaegbanke in de buurt van Esbjerg geringd in september 1977. De Knobbeltzwaan met de blauwe halsband EH 16 was als eerstejaars ♂ in september 1972 in Bredningen op Falster geringd.

Knobbeltzwanen geringd

Behalve de al geringde Knobbeltzwanen is er ook een groot aantal door ons geringd, op initiatief van Hans Esselink die een ringvergunning heeft. Er was gezorgd voor een flinke hoeveelheid brood en op 2 en 3 maart hebben we met zo'n 15 enthousiaste vogelaars geprobeerd om zo veel mogelijk Knobbeltzwanen te ringen. We hadden de beschikking over wat haken een lange stokken, waarmee de zwanen te vangen waren. Maar soms kon je ook direkt een zwaan bij de hals beetpakken. Zo zijn er op beide dagen in totaal 48 Knobbeltzwanen gevangen en van een ring voorzien.

Terugmeldingen

Van de door ons geringde Knobbeltzwanen (9.504.031 t/m 9.504.078) werd na enkele dagen een dood exemplaar gevonden op ongeveer een kilometer afstand van de ringplaats. Deze bleek, na onderzoek bij het CDI te Doorn, gestorven te zijn door uitwendige schedelbeschadiging en was zeer mager. De vogel is ofwel ergens tegenaan gelopen ofwel door iemand geëuthanaseerd. Verder werd op 11 maart 1979 een dode, door ons geringde zwaan in de haven van Delfzijl gevonden, en op 7 april 1979 een ander exemplaar in de stad Groningen.

De konditie van de zwanen was begin maart waarschijnlijk niet al te goed; de dieren zagen er veelal erg mager uit. Ook werden er in deze tijd nog enkele andere dode Knobbeltzwanen in de stad Groningen gevonden. De winter had dan ook niet erg veel langer moeten duren, want anders waren er ongetwijfeld meer slachtoffers gevallen. Een dieet van brood met soms wat graan is op de lange duur toch niet genoeg.

Van de door ons geringde Knobbeltzwanen is er één vogel die de hele zomer 1979 waarschijnlijk in de buurt van Groningen heeft rondgezworven. De vogel is onder andere in Haren en in de Onnerpolder waargenomen en is de afgelopen winter (februari 1980) ook weer in de stad Groningen gesignaleerd.

Pootkleur van de zwanen

Tijdens het vangen hebben we gelet op de pootkleur van de Knobbelzwanen. Er zijn namelijk Knobbelzwanen met zwarte en met vleeskleurige poten. Het schijnt te zijn dat de tamme en verwilderde zwanen vleeskleurige poten hebben en de echte wilde zwarte poten (Bauer & Glutz von Blotzheim, 1968). We hebben echter nog niet voldoende gegevens om daarover nu al te rapporteren.

Slotbeschouwing

Het blijft opvallend dat een toch vrij grote groep uit Denemarken en Duitsland afkomstige Knobbelzwanen de stad Groningen als winterverblijfplaats heeft uitgezocht. In een wak in het Zuidlaardermeer zat de hele winter ook een groep van maximaal 44 Knobbelzwanen, maar daar was geen enkel geringd exemplaar aanwezig. Ook Leeuwarden (25 ex, gecontroleerd door Arthur Oosterbaan) en Utrecht (65 ex, gecontroleerd door Rob Hoeben) zijn geteld, maar geen van de daar aanwezige zwanen bleek een Deense of Duitse ring te dragen.

Eind december begon het plotseling streng te vriezen en er viel een dik pak sneeuw. De toen rondom de stad Groningen aanwezige Knobbelzwanen zijn zeer spoedig ten dele naar zuidelijker regionen vertrokken en ten dele naar enkele wakken (Zuidlaardermeer en mogelijk ook de stad Groningen) verhuisd. Pas later arriveerden hier Knobbelzwanen uit Denemarken, Duitsland en waarschijnlijk ook wel uit Zweden. Toen (begin en midden januari) was het open water in en rondom de stad één van de weinige plaatsen in de verre omtrek. De eerst aangekomen Knobbelzwanen zijn hier blijven hangen, werden al spoedig bijgevoerd en bleven zo in leven. Ook nog wat later aankomende zwanen zijn hier blijven steken. Wel is er doortrek geweest. De op 20 januari in het Reitdiep gesignaleerde Knobbelzwaan (KP 48) werd later in Leiden waargenomen. Ook in Nieuwendam, Veendam en Gendt (aan de Waal bij Nijmegen) werden Knobbelzwanen met een genummerde Deense halsband gezien (med. Vogeltrekstation Arnhem).

Ongetwijfeld hebben er in de rest van Nederland meer uit Denemarken afkomstige Knobbelzwanen gezeten. In Friesland is bij Jorwerd in maart een geringde Deense Knobbelzwaan afgelezen en begin februari werd tussen Ee en Oostrum een dode Knobbelzwaan met een Deense ring gevonden (med. J. de Jong, Joure).

Tijdens het ringen bleek dat de gemeente Groningen met kwalijke praktijken bezig was geweest. Men had namelijk Knobbelzwanen gevangen, armen en handpennen afgeknipt en vervolgens in een wak gezet om de tamme eenden open water te garanderen. De hele zomer van 1979 heeft een in Denemarken geringde Knobbelzwaan in het Noorderplantsoen gezeten. In de herfst is de vogel verdwenen, waarschijnlijk nadat zijn slagpennen weer waren aangegroeid. Bij de Gorechtkade, waar ook twee gekortwielde Knobbelzwanen in een wak zaten, waaronder een in Denemarken geringde vogel, is na de herfst de andere vogel verdwenen maar de Deense Knobbelzwaan was in februari 1980 nog steeds aanwezig. In Utrecht had de gemeente wat anders bedacht. Daar werden de gevangen Knobbelzwanen gekortwielde en vervolgens met 50 vogels op 150 m² bij elkaar gezet 'om de winter te overleven'.

Dit verhaal is geschreven met hulp van Sjoerd Dirksen en Hans Esselink. Verder dank aan de helpers bij het ringen (helaas weet ik niet van iedereen de naam): Egbert Boekema, Jan Doevendans, Peter Esselink, Bart Friso, Han ..., Bertus Nijhof, Johan Overkamp, Rieks Siersema en Marja Swaardens.

Literatuur:

- Bauer, Kurt M. und Urs N. Glutz von Blotzheim, 1968. Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 2, 1. Teil. Frankfurt am Main.
- Dijk, Klaas van en Sjoerd Dirksen, 1979. Watervogels in de stad Groningen in de strengewinter 1978/1979. *Aythya* 18 (2): 17-28.
- Hilprecht, A., 1970. Höckerschwan, Singschwan und Zwergschwan. Neue Brehm Bücherei 155.
- Spray, Chris, 1978. Swan. Upping, Hebridean Style. *BTO News* 97: 6-7.

Adres:

Van Heemskerckstraat 1-608
050-134689